

**О.М. КОТЕНКО. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ В РЕГУЛЮВАННІ
ТРАНЗИТУ ЕНЕРГОНОСІЇВ**

Досліджено міжнародно-правові принципи в регулюванні транзиту енергоносіїв. Наводиться визначення принципів, їх система та аналіз змісту загальних та спеціальних принципів, які застосовуються при регулюванні міжнародних транзитних відносин.

Ключові слова: міжнародне право, загальні та спеціальні принципи міжнародного економічного права, міжнародний транзит енергоносіїв, принцип свободи транзиту.

Исследуются международно-правовые принципы в регулировании транзита энергоносителей. Приводится определение принципов, их система и анализ содержания общих и специальных принципов, применяемых при регулировании международных транзитных отношений.

Ключевые слова: международное право, общие и специальные принципы международного экономического права, международный транзит энергоносителей, принцип свободы транзита.

This article is devoted to the study of international legal principles in the regulation of energy transit. The article provides a definition of the principles, its system and analysis of general and specific principles, which apply to the regulation of international transit relations.

Key words: international law, general and special principles of international economic law, international energy transit, the principle of free transit.

Добробут будь-якої країни, її промисловість і економіка залежать від безпечної, надійної та доступної енергії. А з інтернаціоналізацією світової економіки, розширенням господарських зв'язків та міжнародної економічної кооперації зросла потреба щодо створення належних умов для вільного переміщення енергоносіїв. Це зумовило зростання міжнародного транзиту енергоносіїв, в наслідок чого ускладнилася географія міжнародних транзитних систем. Гарантією забезпечення надійного та безпечного функціонування міжнародних транзитних маршрутів стало формування відповідної міжнародно-правової бази.

Дослідження проблематики міжнародного транзиту енергоносіїв, як і будь-якого іншого явища, потребує системного підходу, який передбачає передусім визначення міжнародно-правових принципів. Це обумовлено тим, що будь-яка діяльність у будь-якій країні або на міжнародному рівні здійснюється на ґрунті певної системи принципів. Безумовно, що і така діяльність, як правове регулювання міжнародних економічних відносин взагалі, а також відносин щодо транзиту енергоносіїв зокрема, як складової частини міжнародного економічного права, не є винятком і базується теж на системі певних принципів.

Тут слід зазначити, що під принципами прийнято розуміти керівні ідеї, основоположні засади або правила здійснення будь-якої діяльності. У науковій літературі стосовно поняття принципу відзначаються такі його елементи, як ідейний початок, нормативність, а також, як підкреслює Л.П. Ануфрієва, «певний соціальний заряд, який, по-перше, визначає всю систему і, по-друге, утворює в рамках внутрішньої структури комплекс юридичних приписів імперативного характеру, кожна складова якого не може сприйматися, діяти, застосовуватися і тлумачитися ізольовано у відриві від інших»¹.

Міжнародна діяльність базується на загальних принципах, які виражаються насамперед у нормах міжнародного права, а потім розвиваються і набувають відповідного специфічного змісту. Саме ці принципи, знаходячи своє закріплення у міжнародно-правових актах, і визначають закономірності правового регулювання міжнародних економічних відносин, відбивають з урахуванням практики тенденції і потреби їх оптимального і прогресивного розвитку.

Окрім того, загальні принципи міжнародного права, будучи загальнообов'язковими, універсальними і всеохоплюючими нормами, визначають становлення і розвиток норм також спеціальних принципів, характерних для окремих його галузей, як, наприклад, міжнародного економічного права. Спеціальні принципи міжнародного економічного права можуть також застосовуватися і для окремих його відносин. Так, для належного функціонування транзиту енергоносіїв застосовуються спеціальні принципи, властиві тільки цій сфері відносин і обумовлені її специфікою.

Отже, аналіз змісту системи принципів дає можливість виділити дві їх групи: 1) загальні (основні) принципи міжнародного права; 2) спеціальні принципи міжнародного економічного права, які також застосовуються для регулювання відносин в сфері транзиту енергоносіїв.

При цьому, як зазначає Л.П. Ануфрієва, якщо мати на увазі спеціальні принципи окремих галузей міжнародного права, не можна не враховувати взаємопроникнення загальних і спеціальних принципів. Безумовно, що така взаємодія принципів міжнародного права накладає свій відтінок, як на ідейну сторону, так і на нормативний зміст². І це зрозуміло, якщо врахувати, що міжнародне економічне право є галуззю міжнародного права, тому і принципи міжнародного права є загальними принципами і для міжнародного економічного права. Також необхідно зазначити, що дієвість спеціальних принципів залежить від включення їх у кожному окремому випадку у відповідні міжнародні договори.

Міжнародна практика розвитку транзиту енергоносіїв показує повну потребу в широкое застосування таких **загальних принципів міжнародного права**, як *принципу справедливості*, «*par in parem non habet imperium*» (рівний над рівним не має влади), *необхідності дотримання договорів*, *сумлінного виконання міжнародних зобов'язань тощо*.

Основу для здійснення транзиту територією країни утворює один з основних фундаментальних принципів сучасного міжнародного права – **принцип територіального верховенства**, який є органічною частиною державного суверенітету та полягає у суверенному й невід'ємному праві держави на повну владу над своєю територією. Похідними від нього є загальновизнані принципи мирного співіснування: територіальної цілісності і територіальної недоторканості, закріплені в багатьох міжнародних документах (зокрема у Гельсінському Заключеному акті Ради з безпеки та співробітництва у Європі 1975 р.) та національних законодавствах (конституції держав, закони про державний кордон тощо).

Особливий інтерес і значимість щодо відносин у сфері транзиту енергоносіїв представляє такий принцип сучасного міжнародного права як **принцип державного суверенітету**, що розглядається в такому його аспекті як суверенна рівність держав. В рамках дії розглянутого принципу поряд з державами необхідно враховувати також і рівноправність інших суб'єктів трубопровідного транспорту. Рівність має виявлятися в наступних аспектах: доступ до систем трубопроводів; встановлення принципів і методології формування тарифів на послуги з транспортування продукції, що проходить трубопровідним транспортом; встановлення загальних норм і правил проектування та будівництва трубопроводів; стандарти-

зація, сертифікація, метрологічне забезпечення та ліцензування в галузі трубопровідного транспорту; встановлення порядку доступу незалежних організацій до послуг з транспортування їхньої продукції системами трубопровідного транспорту.

Принцип мирного вирішення міжнародних суперечок. Згідно з цим принципом держави повинні вирішувати свої суперечки, в тому числі і в сфері транзиту енергоносіїв, таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку та справедливість.

Задля розвитку цього загального припису держави та інші суб'єкти відносин у сфері транзитної інфраструктури та транспортування енергоресурсів покликані прагнути до якнайшвидшого і справедливого вирішення своїх міжнародних спорів шляхом переговорів, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або іншими мирними засобами на свій вибір³.

На міжнародному рівні неодноразово виникали спірні ситуації, основним предметом яких був безпосередньо трубопровідний транспорт або енергоресурси, які проходять по трубопровідним системам. Прикладами цього можуть послужити газові конфлікти між Російською Федерацією і Україною 2005-2006 рр. та 2008-2009 рр., а також російсько-білоруські енергетичні конфлікти 2006-2007 рр. та 2010 р.

Принцип невтручання у внутрішні справи повинен неухильно дотримуватися в практиці суб'єктів відносин в сфері транзиту енергоносіїв. Прикладами прямого економічного втручання можуть служити економічні блокади, відмова від трубопровідних проектів тощо. Наприклад, подібними заходами загрожують Ісламській Республіці Іран у зв'язку з нерегульованістю так званої «іранської ядерної програми».

Принцип співробітництва. Співробітництво держав має бути рівноправним, справедливим, без тиску і втручання у внутрішні справи. Вигода від співробітництва повинна бути не тільки взаємною, а і для блага інших держав, світового співтовариства. Цей принцип означає в сучасних умовах не лише право на співпрацю, але й обов'язок співпрацювати. При цьому, як зазначає Шумілов В.М., «в міжнародній економічній системі даний принцип тісно прив'язаний до спеціального принципу взаємної вигоди»⁴. Такого роду співробітництво в сфері транзиту енергоносіїв охоплює не тільки вирішення питань, безпосередньо пов'язаних з транспортуванням вуглеводнів та інших енергоносіїв, але також і взаємодію щодо інших аспектів, які тісно примикають до кола цього питання (екологія, раціональне використання природних ресурсів, сприяння прогресу країн, що розвиваються тощо).

Поряд із загально визнаними основними принципами міжнародного права виокремлюють **спеціальні принципи**, що застосовуються тільки для регулювання міжнародних економічних відносин.

Так, **принцип взаємної та рівної вигоди** передбачає взаємне право держав на справедливий розподіл вигод і зобов'язань між державами з різних економічних, в тому числі енергетичних питань. Усі держави зобов'язані будувати свої взаємні економічні відносини таким чином, щоб враховувати інтереси інших країн.

Принцип суверенітету держави над своїми природними ресурсами та своєю економічною діяльністю. Він впливає із принципу суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності держав. Відповідно до цього принципу кожна держава має право та повинна вільно здійснювати повний постійний суверенітет над усіма своїми багатствами, природними ресурсами й

економічною діяльністю, включаючи право на володіння, використання та експлуатацію своїх природних ресурсів, до яких також належать енергоресурси. Варто зазначити, що принцип невід'ємного суверенітету над ресурсами встановився внаслідок включення країнами в тексти конституцій чи інших основоположних актів положень про невід'ємний суверенітет над природними ресурсами і багатствами. Згідно даного принципу, здійснення суверенітету держав над їх природними багатствами і ресурсами зміцнює їхню економічну незалежність, а право народів та націй на невід'ємний суверенітет над їх природними багатствами і ресурсами має здійснюватися в інтересах їх національного розвитку та добробуту населення відповідних держав.

До спеціальних принципів міжнародного економічного права слід також віднести **принцип економічної недискримінації**, який полягає в наданні на основі взаємності однією державою іншій умов, не гірших, ніж ті, що надані третім державам. Це право не зачіпає надання особливих пільгових умов, тобто тут мова йде лише про зобов'язання не погіршувати загальних умов, які діють для всіх країн⁵.

Принцип найбільшого сприяння є похідним від принципу недискримінації, але, на відміну від нього, полягає в наданні однією державою іншій певних пільг, що надані або можуть бути надані третім державам. Зміст цього режиму спрямований на створення для держав рівних прав і можливостей. Сфера застосування режиму найбільшого сприяння закріплюється в міжнародних договорах у спеціальному застереженні про найбільше сприяння. Так, наприклад, при укладанні угод про транзит енергоресурсів трубопровідним транспортом режим найбільшого сприяння повинен полягати у наданні митних зборів, обмежень та заборон тощо.

До цього переліку належить і **принцип свободи транзиту**, який, на думку деяких авторів, є принципом міжнародного торговельного права як галузі міжнародного економічного права.

Так, російський вчений Шумілов В.М.⁶ зазначає, що принцип свободи транзиту випливає з положень тексту Генеральної угоди про тарифи і торгівлю (далі – ГАТТ), прийнятої 1947 р.⁷, Резолюції ЮНКТАД «Про принципи щодо транзитної торгівлі держав, які не мають вихід до моря»⁸ та Конвенції про транзитну торгівлю внутрішньоконтинентальних держав, підписану в Нью-Йорку в 1965 р.⁹ Цей принцип містить в собі наступні положення: право на свободу транзиту через територію держави-учасника міжнародної торгової системи і на звільнення транзитних товарів від митних та транзитних зборів; право внутрішньоконтинентальної держави на вільний доступ до моря з метою здійснення нею міжнародної торгівлі; обов'язок прибережних держав надавати свободу транзиту товарів, а також доступ до морських портів судів держави, що не має виходу до моря.

Однак, позицію щодо постановки принципу свободи транзиту поряд із спеціальними принципами міжнародного економічного права критикує російський вчений Г.М. Вел'ямінов. На його думку, «надійніше дотримуватися принципів, які міцно увійшли в практику та багаторазово включалися більшістю держав до міжнародно-правових актів, причому саме як правові принципи, а не просто лише рядові договірні умови, як, наприклад, умова свободи транзиту – свободи, яка завжди суворо лімітована в договорах, та аж ніяк не фігурує як загальний принцип»¹⁰. Цієї позиції також притримується американський юрист-міжнародник Хайд Ч.Ч. Він відзначає: «Викликає сумнівів те, щоб міжнародне право зобов'язувало одну державу надавати право сухопутного транзиту через свої національні володіння іншій державі»¹¹. Адже принцип свободи транзиту в окремих випадках може входити в протиріччя з принципом суверенітету держави

над своєю територією. О. Лаутерпахт стверджує, що держава лише легалізує свою згодою об'єктивно існуюче право на транзит. Але без такої згоди жодна сторона не може посылитися на право транзиту¹².

І хоча перше нормативне закріплення принципу свободи транзиту відбулося ще в положеннях Барселонської конвенції та Статуту про свободу транзиту¹³, а ці терміни знайшли своє подальше закріплення у міжнародно-правових інструментах, таких як ГАТТ, Конвенції ООН про відкрите море від 1958 р.¹⁴, Конвенції про транзитну торгівлю внутрішньоконтинентальних держав, Конвенції ООН по морському праву від 1982 р.¹⁵, питання щодо місця принципу свободи транзиту в міжнародному праві залишається ще й досі дискусійним в юридичній літературі. Адже, як вже зазначалося, дієвість спеціальних принципів міжнародного економічного права залежить від включення їх у кожному окремому випадку у відповідні міжнародні договори, тобто вони носять суворо «конвенційний характер». Аналізуючи тексти вищезазначених Конвенцій, принцип свободи транзиту є не загальноновизнаним принципом міжнародного економічного права, а скоріше конвенційною, договірною умовою для зацікавлених сторін. Надання ж транзиту зацікавленій стороні відбувається не в силу його необхідності, а відповідно до досягнутих домовленостей з країною транзиту по двосторонніх чи багатосторонніх угодах з даного питання.

Принцип лібералізації міжнародної торгівлі в сфері енергетики. Даний принцип заснований і впливає з іншого міжнародного принципу – принципу лібералізації міжнародної торгівлі, який закріплений у тексті ГАТТ і означає: обов'язок держав усувати перешкоди в міжнародній торгівлі, не встановлювати заборон і обмежень на імпорт та експорт, не встановлювати жодних, окрім митних зборів та податків; не застосовувати обмеження, несумісні з правилами ГАТТ; обов'язок знижувати рівень митного оподаткування імпортованих товарів, а також не застосовувати до іноземних товарів ставки внутрішнього оподаткування, які мають дискримінаційний характер; право держав на зустрічне зниження ставок митних зборів; право вимагати усунення незаконних заборон та обмежень, а також право на застосування контрзаходів; право на участь у виробленні заходів з метою усунення перешкод у міжнародній торгівлі¹⁶.

Лібералізація в сфері енергетики пов'язана із загальною лібералізацією світової торгівлі. При цьому принцип лібералізації міжнародної торгівлі, закріплений в положеннях ГАТТ, у сфері енергетики зазнав певних змін, що пов'язані в першу чергу з його змістом.

Лібералізація в галузі енергетики була проголошена Європейською Енергетичною Хартією¹⁷, прийнятою в 1994 р. Вона включила в зміст лібералізації енергетики наступні положення: відкритий і конкурентний ринок енергетичних продуктів, матеріалів, обладнання та послуг; доступ до енергетичних ресурсів, їх розвідування і розробки на комерційній основі; доступ до місцевих і міжнародних енергетичних ринків; усунення технічних, адміністративних та інших перешкод на шляху торгівлі енергією і відповідним устаткуванням, технологіями та пов'язаними з енергією послугами.

Найважливішою умовою лібералізації торгівлі енергетичними продуктами визнано також транзит енергетичних продуктів через територію держав-сторін Хартії.

Договір до Енергетичної Хартії (далі – ДЕХ) слідом за Енергетичною Хартією та ГАТТ проголосив поступову лібералізацію міжнародної торгівлі і закріпив, що сторони співпрацюють з метою надання сприяння доступу до міжнародних ринків на комерційних умовах, і в цілому, з метою розвитку відкритого і конку-

рентного ринку енергетичних матеріалів та продуктів (ст. 3 ДЕХ).

Європейська Енергетична Хартія і ДЕХ виходять з такого принципу лібералізації міжнародної торгівлі в сфері енергетики, який має привести до створення єдиного світового енергетичного ринку з єдиними правилами, побудованими на засадах конкуренції, недискримінації та взаємної вигоди.

Таке бачення міжнародної лібералізації енергетики як найкраще відображає змінений зміст принципу лібералізації торгівлі. Якщо ГАТТ в якості основного змісту принципу лібералізації міжнародної торгівлі закріплює усунення перешкод на шляху міжнародної торгівлі, то невід'ємною частиною змісту принципу лібералізації міжнародної торгівлі в сфері енергетики крім цього стає створення відкритого і конкурентного ринку енергетичних продуктів, матеріалів, обладнання та послуг; доступ до енергетичних ресурсів, їх розвідування і розробки на комерційній основі, а також забезпечення доступу не тільки до міжнародних ринків, а й місцевих, тобто мають на увазі внутрішньодержавні ринки. ДЕХ, так само як і Хартія, закріплює створення і розвиток відкритого та конкурентного ринку енергетичних матеріалів та продуктів.

Іншими словами, тепер державам, що дотримують принцип лібералізації міжнародної торгівлі в сфері енергетики, необхідно не тільки усунути перешкоди для міжнародної торгівлі, але й реформувати свою галузь енергетики, свій внутрішній енергетичний ринок для створення відкритого і конкурентного ринку, що дозволяє, в тому числі іноземним підприємствам, бути повноправними учасниками на цьому ринку.

На підставі вищесказаного необхідно зробити висновок, що принцип лібералізації міжнародної торгівлі в сфері енергетики закріплено в міжнародно-правових документах, розкрито його правовий зміст, отже, принцип сформований і є спеціальним принципом міждержавного співробітництва в сфері енергетики.

Підводячи висновки викладеному, слід зазначити, що міжнародне право окрім принципів, що лежать в основі всієї системи його норм, включає також і такі принципи, які ґрунтуються на перших, складають основу відповідної галузі міжнародного права. Отже, міжнародні енергетичні відносини базуються на сукупності загальних та спеціальних принципів міжнародного права, що регулюють міждержавні відносини щодо використання, торгівлі, транзиту, постачання енергоносіїв. Характер цих принципів робить їх поряд з конкретними нормами (договірними і звичаєвими) ключовим чинником міжнародно-правового регулювання транзиту енергоносіїв. Але обов'язковою властивістю будь-якого міжнародно-правового принципу є його звичаєво-правова сила. Інакше він втрачає своє загальне регулятивне значення та стає скоріше винятком, ніж правилом. Виходячи із цього, принцип свободи транзиту слід розглядати як міжнародно-правовий режим або стандарт, що використовується в міждержавних економічних відносинах на підставі міжнародних договорів або в односторонньому порядку.

1. *Ануфрієва Л.П.* Соотношение международного публичного и международного частного права: правовые категории. – М., 2002. – С. 77. 2. Там же. – С. 73. 3. *Международное публичное право* / Под ред. К.А. Бекяшева. – М., 2004. 4. *Шумилов В.М.* Международное экономическое право. – Ростов на Дону, 2004. – С. 162. 5. *Кузьмин Э.Л.* Международное экономическое право. – М. 2007. – С. 48. 6. *Шумилов В. М.* Цит. работа. – С. 296. 7. *Генеральна угода з тарифів і торгівлі, ГАТТ 1947.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_264. 8. *Про принципи* щодо транзитної торгівлі держав, які не мають виходу до моря: док. ООН/CONF.46/428. – Нью-Йорк: ООН, 1964. 9. *Конвенція про транзитну торгівлю внутрішньо-континентальних держав від 8 липня 1965 року.* [Електронний ресурс]. – Режим досту-

пу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_166. **10.** Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс (Академический курс): Учебник. – М. 2004. – С. 116. **11.** Хайд Ч.Ч. Международное право, его понимание и применение Соединенными Штатами Америки – М.: Изд. иностр. лит., 1951. – Т. 2. – С. 383-384. **12.** *Договор* к Энергетической хартии: путь к инвестициям и торговле для Востока и Запада / Под ред. Вальде Т., Конопляника А.А. – М.: Международные отношения, 2002. – С. 437. **13.** *Convention and Statute on Freedom of Transit, Barcelona, 1921-7 League of Nations Treaty Series.* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jurisint.org/doc/html/ins/en/2000/2000jiinsen159.html>. **14.** *Convention on the High Seas.* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_1_1958_high_seas.pdf. **15.** *Конвенція з морського права.* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/lawsea.shtml. **16.** Шумилов В.М. Международное экономическое право. – М.: ДеКа, 2002. – С. 42-43. **17.** *Європейська Енергетична Хартія* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.uazakon.com/document/tpart15/isx15243.htm>.